

DİNÎ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN TEOLOJİK TEMELLERİNE İSLÂMÎ YAKLAŞIM

ISLAMIC APPROACH TO THE THEOLOGICAL FOUNDATIONS OF RELIGIOUS COUNSELLING AND CARE

ÖMER FARUK SÖYLEV
YARD. DOÇ. DR.
DUMLUPINAR Ü. İLÂHİYAT FAK.

ABSTRACT

Religious counselling and care has a long-standing history, but it is a newly-emerging academic discipline. There is the theological and psychological foundations of pastoral care and counseling emerged within the scope of pastoral psychology in Christian Western society. In this study, the theological foundations of religious counselling and care are discussed in terms of Islam. Principles and rules of Islam are built upon the Qur'an and Sunnah. Therefore, the Islamic approach to the theological foundations of religious counselling and care focuses on the Qur'an, Sunnah and the religious tradition formed around them.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Counselling and Care, the Qur'an, Sunnah, Religious Tradition

ÖZ

Dinî danışma ve rehberliğin tarihi çok eskilere dayanır ancak akademik bir disiplin olarak henüz yeni olgunlaşmaktadır. Hristiyan Batı toplumlarında, pastoral psikoloji kapsamında ortaya çıkan dinî danışma ve rehberliğin teolojik ve psikolojik temelleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada dinî danışma ve rehberliğin teolojik temelleri İslâm dini açısından ele alınmaktadır. İslâm dininde prensip ve kurallar Kur'an ve sünnet üzerine inşa edilir. Bu nedenle dinî danışma ve rehberliğin teolojik temellerine İslâmî yaklaşım, Kur'an, Sünnet ve onların etrafında şekillenen dinî geleneğe odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinî Danışma ve Rehberlik, Kur'an, Sünnet, Dinî Gelenek

Giriş

Kişinin problemlerine, inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak çözüm yolları sunmayı hedefleyen dinî danışma ve rehberlik, psikolojik danışma ve rehberlik kavramları çerçevesinde oluşan ve aynı ad altında gelişen psikolojik danışma ve rehberlik bilim dalının teorik çerçevesi içinde kendi bağımsızlığını sağlamış bir çalışma alanıdır.¹ Ne var ki, bu alandaki çalışmalar tamamen bir Hristiyanlık faaliyeti olarak ortaya çıkmış olduğu için dinî danışmanlık ve rehberlik alanına ait ilk kavramlar da Hristiyan kültürü ve teolojisi ile ilgilidir. Dolayısıyla “pastoral psychology”, “pastoral psychoterapy”, “pastoral care”, “pastoral counseling” gibi kavramların kendi dinî gelenekleri vardır. Diğer bir ifadeyle bu kavramlar, Hristiyan teolojisine dayalı bir dinî gelenek içinde oluşmuştur. Söz konusu kavramların, vaftiz, evharistiya, günah itirafı, son yağlama gibi sakrementler yanında teslis inancı, kilisenin statüsü, papazların yanılmazlığı ve ruhbanlık anlayışı gibi teolojik kökenleri bulunmaktadır. İslâm dünyasında bire bir karşılığı olmayan bir dinî geleneğe dayandırılmasına rağmen, bireysel ve toplumsal hayatta meydana gelen hızlı dönüşüm, alan hakkında İslâm geleneği içerisinde Kur’ân ve sünnet temelindeki öğretilere dayalı değerlendirmelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada dinî danışma ve rehberliğin İslâmî temellerinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Şüphesiz bu temeller üzerine hangi kavramsallaştırmaların yapılacağı, pratik uygulamalar için ne tür metot ve yöntemler geliştirileceği gibi hususlar önemli ve gerekli olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Psikolojik temelleri bakımından dinî danışma ve rehberlik alanı, mâneviyatı görmezden gelen hatta ona patolojik vâkıymışçasına bir muamele-

¹ Recai Doğan, “Müzakereler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, c. II, s. 609.

yi revâ gören psikolojik yaklaşımlardan bir fayda göremese de psikoloji biliminin genel bilgi ve görüşlerinden istifade edebilir. Bu bağlamda geçmişe dönük psikoloji ve din ilişkisine bakıldığında her ikisinin insanlar arasında ruh sağlığının iyileştirilmesi hedefine doğru ayrı ayrı çalıştığı görülmektedir.² Fakat şimdilerde psikoloji ve din arasındaki ilişki, olumlu ve iyi yönde gelişen bir eğilim göstermektedir.³ Din her ne kadar gözlemlenemeyen varlık ve konuları ele aldığı için önceleri Freudyen psikoloji yaklaşımlarında bir tür nevroz biçimi ya da özellikle Skinner gibi kuramcılar tarafından bilim dışı görülse de, artık insanların yaşamının önemli bir yönü olarak ana akım psikolojiler tarafından kabul edilmektedir.⁴ 1992’de Amerikan Psikoloji Derneği (APA) psikolojik hizmetlerde dinin rolünü “davranış kodu” olarak kabul etmiş ve Amerikan Psikiyatri Derneği Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı’nın (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı) 4. baskısına dinî problemleri bir kategori olarak dâhil etmiştir.⁵ Psikolojik yardım mesleklerinden biri olarak dinî danışmanlık, psikolojik danışmanlık alanı içindeki dinî ya da din dışı tüm problemlerle ilgilenmektedir. Çünkü din de aynen psikiyatri gibi insanın hizmetinde olup ölümü değil hayatı, mutsuzluğu değil mutluluğu, uyumsuzluğu değil uyumu, kişiliksizliği değil şahsiyetli olmayı, kaygıyı değil umudu, korkuyu değil güvenliği, anlamsızlığı değil anlamı, hastalığı değil sağlığı, nihayet sosyal çözülmeyi değil sosyal bütünleşmeyi istemektedir. İnsanın mutluluğunu ve ruh sağlığını sadece biyo-kimyasal bir perspektifle medikalize ederek değerlendirmek, indirgemeci bir yaklaşımı benimsemek anlamına gelmektedir.⁶

² Amber Haque, “Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health”, *Intellectual Discourse*, v. 8,(1), 2000, p. 81-94; Otto F. Kernberg, “Dini Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler” çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 2005, c. XLVI, sy. 1, s. 199; Üzeyir Ok, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2008, c. II, s. 555.

³ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 19-20; Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 51; Irvin D. Yalom, *Din ve Psikiyatri*, çev. Emre Ağanoğlu, Turkuvaz Kitap Yayınları, İstanbul 2009, s. 12; Edward P. Shafranske, “The Psychology of Religion in Clinical and Counseling Psychology”, *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, The Guildford Press, New York – London 2005, p. 497; Allen E. Bergin, Reed I. Payne, P. Scott Richards, “Values in Psychotherapy”, *Religion And The Clinical Practice of Psychology*, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington 1996, p. 297.

⁴ Ashiq Ali Shah, “İslâmî Psychology of Religion and Psychotherapy”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 12 (4), Lawrence Erlbaum Associates Inc., 2002, p. 225.

⁵ Bkz. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th Edition (DSM-IV), American Psychiatric Association, 1994.

⁶ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi,

Modern hayat her ne kadar inanan/inanmayan tüm insanlığa maddî anlamda büyük imkânlar sunmuşsa da, ruhsal mânada insanlığın sorunlarını çözemediği gibi bu sorunlar daha da karmaşık bir hâl almıştır. Böyle bir gidişattan sadece batı dünyası değil, küreselleşmenin de etkisiyle İslâm dünyası da payına düşeni almaktadır. Sonuçta küresel kapitalist sistemlerin de bir dayatması olarak “bireysel gelişim” uzmanlarının öneri ve yönlendirmeleriyle, hep daha çok kazanmak, daha çok harcamak, daha çok bencillik ve sonuçta yalnızlaşma, dışlanma, psikolojik ve patolojik hastalıklar hâkim olmaya başlamıştır.⁷ Psikolojik ve patolojik ruhsal hastalıkların tedavisi ile ilgili bugüne kadar yüzeysel bazı (geçici) başarılar elde edilmişse de, son tahlilde, bedensel hastalıkların tedavisine göre çok daha az gelişme kaydedilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri insanın iç dünyasının derinliği ve zenginliğinin modern psikoloji tarafından yeterince keşfedilememiş olmasıdır. Kendi “normallik” ölçülerine uymayan insan davranışı ve tecrübelerini “anormal” olarak niteleyen modern psikoloji, insanın mânevî yönünü bilmeyen dahası ona inanmayan ruhbilimcilerin⁸ teori ve açıklamalarıyla psikolojik yardım, destek ve tedavi sağlamaya çalışmaktadır. Hâlbuki modern dünyanın kalabalıklar içinde yalnızlaştırdığı, dahası anlamsızlık ve yabancılaşma ile karşı karşıya bıraktığı bireye psikolojik metot ve teknikler ile yardım ve destek sağlanırken, bireysel ve sosyal hayatı düzenlemede önemli bir yer tutan dinî inanç ve yaşayışın ihmal edilmemesi gerekir. Zira çağdaş dünyanın bilgi zenginliğine, bu zenginliğe ulaşma imkân ve araçlarının bolluğuna rağmen, sorunlar karşısında dinî yönü temayüz etmiş kişilere başvurma ihtiyacı ortadan kalkmamıştır. Bugün danışma ve rehberlik anlamında dinî şahsiyetlere başvurmanın en gerçekçi ve en mâkul gerekçesi; dinî yönden hata yapma, sorumlu duruma düşme korkusu ile suçluluk duygusundan kurtulup iç huzuruna kavuşma arzusudur. Bu hususta bilginin bizâtihi kendisine ulaşmak yeterli görülmemekte, bilgi verecek olanların rehberlik edici mantıksal ve duygusal yaklaşımları ile mânevî feyzine de ihtiyaç duyulmaktadır.⁹

Günümüzdeki dinî danışma ve rehberliğin temel kavramları Hristiyan teolojisine ait bir dinî geleneğe dayalı¹⁰ olmakla birlikte onunla da sınır-

Adana 2007, s.7.

⁷ Mustafa Köylü, “Kur’an ve Ruh Sağlığı”, *Dinî danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. Nurullah Altaş- Mustafa Köylü, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s. 60.

⁸ Bkz. Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1996, s. 21; Robert Frager, *Mânevî Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar*, çev. Ömer Çolakoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 12.

⁹ Suat Cebeci, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dinî danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. VIII, sy. 19, İstanbul 2010, s. 60.

¹⁰ Emmanuel Y. Lartey, *In Living Color: An Intercultural Approach to Pastoral Care*

lı değildir.¹¹ Dinî danışma, Brister'in genel tanımlamasında ifade edildiği gibi ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, yaş ya da dinî koşul olmaksızın tüm insanlar için ön görülmektedir.¹² Dolayısıyla dinî danışma ve rehberlik günümüzdeki muhtevasıyla hangi din ve inanca sahip olursa olsun mânevî desteğe ihtiyaç duyan bireylere, inandığı dinin değerleriyle, uzman kişiler tarafından sağlanan yardımları kapsayacak şekilde anlaşılmaktadır.

İslâm dini bir yaşam biçimi olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından beri Müslümanların hayatlarının psikolojik ve sosyo-kültürel yönlerini biçimlendirmede belirleyici bir etkiye sahiptir. Genel olarak seküler psikologlar mâkul görmeseler de İslâm dininde kültürel moral ve insanî değerler, Kur'ân ve sünnetin öğretilerine dayalı olarak fitrata uygun şekilde tanımlanmıştır. Bu nedenle dinî danışma ve rehberliğin teolojik temellerine İslâmî yaklaşım, dinî prensipler ve ahlâkî kuralların tanımlandığı Kur'ân ve sünnet ile onların etrafında şekillenen dinî geleneğe odaklanmalıdır.

1. Kur'ân

Kur'ân, İslâm dininin temel çekirdeği olup Müslümanların mânevî deneyim, bilgi ve öğretilerinin ana kaynağıdır.¹³ Kur'ân kendisini, insanlar için hidâyet rehberi,¹⁴ müminlere doğru yolu gösteren bir rehber,¹⁵ bütün insanlara bir bildiri, müminler için rahmet ve bereket kaynağı,¹⁶ inançlarını pekiştirmek için indirilen bir kitap,¹⁷ Allah'tan korkanlara bir öğüt ve uyarı,¹⁸ kalplerdeki hastalıklara bir şifa¹⁹ ve müjde,²⁰ insanları karanlıklardan

---

and Counseling, (Second Edition), Jessica Kingsley Publisher, London & Philadelphia 2003, p. 21; Ralph L. Underwood, "Pastoral Counseling in the Parish Setting", *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey 1993, p. 332; William A. Barr, S.J., "Spiritual Direction", Robert J. Wicks et al ed., *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, c.I., Paulist Press, New York 1993, p. 648; Orlo Strunk, "A Prolegomenon to a History of Pastoral Counseling" *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey 1993, p. 14; Cebeci, *a.g.m.*, s. 54.

¹¹ <http://www.wisegeek.com/what-is-pastoral-counseling.htm>, (erişim: 23.04.2011).

¹² Neville A. Kirkwood, *Pastoral Care to Muslims, Building Bridges*, The Haworth Pastoral Press, New York 2002, p. 105.

¹³ Zari Hedayat-Diba, "Psychotherapy With Muslims", *Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity*, ed. P. Scott Richards and Allen E. Bergin, American Psychological Association, Washington DC. 2008, p. 291.

¹⁴ Bakara, 2/185.

¹⁵ Bakara, 2/2, 97; Âl-i İmrân, 3/138; A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89.

¹⁶ En'âm, 6/155-157; A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; Nahl, 16/64; İsrâ, 17/82.

¹⁷ Nahl, 16/102.

¹⁸ Hûd, 11/120.

¹⁹ Yûnus, 10/57; İsrâ, 17/82.

²⁰ Nahl, 16/89, 102.

aydınlığa çıkararak,²¹ gerçeğin bilgisi ve her şeyi açıklayan²² bir kitap olarak tanıtmıştır.

Dinî danışma ve rehberlik açısından Kur’ân’a bakıldığında onun pek çok âyetinin insanın mâhiyeti, ruhî durumu, görevleri, kaderi gibi insanı ilgilendiren temel konular hakkında olduğu görülmektedir.²³ Kur’ân öncelikle insana, varlık, dünya-âhiret, iyi-kötü gibi anlam arayışları ile Allah, insan, kâinat ve bunların birbirleriyle ilişkileri gibi çok geniş bir çerçevede varoluşsal çözümler yaparak hayatı anlamlandırmada yaşadığı temel sorunlarına yönelik açıklamalarıyla rehberlik yapmaktadır. Psikolojide insan davranışlarına dair pratik açıklamalar, genellikle insanın doğası ve onun fonksiyonlarıyla ilgili genel kavramsal çerçevede türetilmiştir. İnsanın doğasını anlama ve açıklamada İslâmî yaklaşım ise temel ve merkez bir yapı olarak fitratı dikkate almaktadır.²⁴ Din psikologlarına göre fitrat, doğuştan bir dindarlık olmayıp insanın dinî bir kabiliyete sahip olarak dünyaya gelmesidir. Dinî yaşantının temelinde de bu istidat ve kabiliyet vardır.²⁵ İslâm anlayışına göre bu yaratılış kusursuz olup gelişime ve olgunlaşmaya elverişlidir. Kur’ân’da bu durum şöyle açıklanır: “*Sen yüzünü, Allah’ı birleyici olarak dine, Allah’ın o fitratına çevir ki, O insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratması değişmez...*”²⁶ Fitrat ile alakalı hadisler arasında şu rivayet meşhurdur: “*Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar.*”²⁷

a. Kur’ân’a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı ve Rehberlik İhtiyacı:

İnsanı tanımak, onun psikolojisini bilmek, dinî danışma ve rehberlik faaliyetlerinin vazgeçilmez bir esasını oluşturmaktadır. Bu nedenle burada dinî danışma ve rehberlik uygulamalarına temel teşkil etmesi bakımından insanın psikolojik yapısı ve rehberlik ihtiyacı ile ilgili Kur’ân’ın bakış açısına odaklanmakla yetinilecektir. Bu bilgilerin modern danışma ve rehberlik uygulama ve yöntemlerine nasıl dâhil edilebileceği yönündeki tartışma, öneri ve değerlendirmeler her ne kadar gerekli ve önemli olsa da kapsamı bakımından bu makalenin içeriğini aşmaktadır.

İnsanın tanıtılması meselesi, Kur’ân’da çok geniş bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni, Kur’ân’ın muhatabının insan, olması hedefinin ise in-

²¹ Bakara, 2/257; Mâide, 5/ 15-16; İbrâhim, 14/1.

²² Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/89.

²³ Mehmet Şanver, *Kur’ân’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

²⁴ Shah, *a.g.m.*, p. 223.

²⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 124.

²⁶ Rum, 30/30.

²⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 79-80; Müslim, “Kader”, 22-24.

san hayatının, amacına uygun olarak düzenlenmesidir. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın ifadesiyle insanı en iyi tanıyanın Allah olmasının²⁸ bir sonucudur. Kur'ân'da insanın doğasının anlatıldığı Şems sûresindeki âyetlerde²⁹ gece ve gündüzün ya da yeryüzü ile gökyüzünün birbirinden farklı ve zıt olmasına dikkat çekilip iyilik (takvâ) ve kötülüğün (fücûr) de birbirinden farklı olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Allah'ın insana fitrî bir ilham aracılığıyla iyi ile kötü arasındaki farkı ayırt edebilme kabiliyeti ve her ikisi arasında tercihte bulunma imkânı verdiği ortaya konmaktadır.³⁰

Kur'ân'ın başlıca amacı, Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerin yüksek bilincini insan ruhunda uyandırmaktır.³¹ Bunun için insanın ruh dünyasına genişçe yer vermekte, insan ruhuna hitap etmekte ve ona rehberlik etmeye çalışmaktadır. Direnme, inkâr, şüphe, itiraz, isyan, ikiyüzlülük, ilgisizlik, unutmaya ve terk etme gibi olumsuz; iman, teslimiyet, rıza, ibadet, zikir, dua, sadâkat ve fedakârlık gibi olumlu tutumlar ve bunların ifadesi olan çok çeşitli davranışların örnekleri ile insan tiplerinden sık sık bahseden Kur'ân, insanın psikolojik durumunu da tasvir etmektedir.³² Kur'ân'ın bu özelliği, onun başlıca amaçlarından birinin, iyiyi-kötüyü göstermek ve mutlu bir hayat yaşama konusunda insana rehberlik etmek olduğunu göstermektedir.

Kur'ân, en kapsamlı ve en önemli konularından birisi olan insanın, davranışlarını ve bunların arkasındaki nedenleri anlatarak insanlara yol göstermekte ve rehberlik yapmaktadır. Hemen her sayfasında girift bir yapıya sahip olan insanın duygularından, huy ve karakter özelliklerinden, ahlâkî yapısı ve davranışlarından bahsedilmektedir. Diğer yandan insan, Kur'ân'a muhatap, akıllı, belirli bir irade, güç ve kuvvet sahibi mükemmel bir varlıktır.³³ Kur'ân, insanı bu fitrî yapısı, içgüdüleri, eğilim ve yetenekleri bakımından, yaratılışının ve sorumluluğunun gereği tasarlandığı en üst kemâl düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. İnsanın yeryüzündeki fonksiyonunu önemseyerek rehberlik sürecinde onun fitrî yapısını, kapasitesini, yeteneklerini, gücünü, zafiyetlerini ve zamanla değişebilen çeşitli durumları göz önünde bulundurmaktadır.³⁴ İnsan hayatının hiçbir ânını göz ardı etmemek-

²⁸ Necm, 53/32.

²⁹ Şems, 93/1-10.

³⁰ Öznur Özdoğan, *Aşkın Yanımız Mâneviyat*, Özdenöze Yay., Ankara 2010, s.16.

³¹ Şanver, *a.g.e.*, s. 38.

³² Hayati Hökelekli, "Kur'ân'da Nefs Kavramı Bağlamında İnsan Psikolojisiyle İlgili Bazı Özellikler", *İslâm Psikolojisi Yazıları*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s. 43.

³³ İsrâ, 17/70.

³⁴ Osman Kara, *Kur'ân'da İnsan Tipleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2002, s. 5.

te ve ona takatinin üstünde bir görev ya da fonksiyon yüklememektedir.³⁵

Kur'ân, insanın psikolojik ve biyolojik açıdan zayıf yaratıldığını³⁶ ifade ederek insanın yaratılışından itibaren rehberliğe ihtiyaç duyan bir varlık olduğuna dikkat çekmektedir. Yaratılanların en şerefli olan insan, aynı zamanda içinde pek çok zaaf barındırmaktadır. Varlığını dışarıdan tehdit eden olumsuzluklardan başka onun bizzat kendi varlığındaki zaafkar karşısında yaşadığı zorluklar, rehberlik ihtiyacını kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü onu Allah'a doğru yükselten ahlâkî faziletlerle, shehevî arzu ve istekler onda bir arada bulunmaktadır.³⁷

İnsanın Zayıf – Olumsuz Yönleri:

Davranışları, ruhsal özellikleri ve bunların dışı yansımaları açısından Kur'ân'da her türlü insanı bulmak mümkündür. Darda Allah'ı hatırlayıp, genişlikte şımarıp unutanlar,³⁸ inkârcı tiplerin ruh hâlleri,³⁹ bir tehlike karşısında korkanlar,⁴⁰ ikiyüzlülerin davranışları,⁴¹ inatçı inkârcıların ruh yapıları,⁴² ihtiyarlıktaki davranış bozuklukları,⁴³ heyecan, öfke ve pişmanlık sırasındaki fizyolojik değişiklikler⁴⁴ görülebilir.

Kur'ân'ın bildirdiği olumsuz insan davranışları ve özellikleri hakkındaki bilgiler ışığında denilebilir ki, insan benliği çökme ve dağılma tehlikesi ile karşı karşıya olan zayıf bir yapıdır. Zayıflık ve yetersizlik onun varlığının temel özelliklerindedir.⁴⁵ Yapıcı ve yaratıcı yönünü geliştiremediğinde yıkıcı güçlerin etkinliğinden kendini kurtaramayacak durumdadır.⁴⁶ Aceleci, tutarsız ve kırılğan yapısı onu kendisini yönetme ve denetim altında tutmada başarısızlığa ve çok kolay hatalar yapmaya sürüklemektedir.⁴⁷

Dar görüşlü, saplantılı ve rahatına düşkün olması, kendisi açısından aslında çok iyi ve hayırlı olacak müdahale, telkin ve irşat çabalarına karşı

³⁵ Bakara, 2/286.

³⁶ Me'âric, 70/19.

³⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.32.

³⁸ Yûnus, 10/21; Hûd, 11/9–10; Rûm,30/36.

³⁹ Müddessir, 74/49–51.

⁴⁰ Enfâl, 8/6.

⁴¹ Tevbe, 9/42.

⁴² En'âm, 6/7; Hicr,15/14–15.

⁴³ Hac, 22/5.

⁴⁴ Zâriyât, 51/29; Zümer, 39/23; Ahzâb, 33/10; Yûsuf, 12/31; Nahl, 16/58; Furkân, 25/27–29.

⁴⁵ Nisâ, 4/28.

⁴⁶ Bakara, 2/30.

⁴⁷ İsrâ, 17/11; Haşr, 59/9; Tegâbün, 64/16.

koyma ve direnme davranışı göstermesine yol açmaktadır.⁴⁸ Zayıflığından kaynaklanan güvensizlik duygusu, her şeye sahip olma, ihtiyacından çok fazlasını biriktirme, kendisinden başka kimseyi düşünmeme eğilimini, cimrilik tutumunu güçlü bir şekilde beslemektedir.⁴⁹ Kendisine yapılan iyiliklerin çoğu zaman farkına varmayan ya da çok kısa sürede unutan, sahip olduğu şeyleri sadece kendi bilgisi, becerisi ve başarısına bağlayıp iyilik sahibine minnet duymayan insanın nankörlük eğilimleri çok belirgindir. Eğitim, iyileştirme ve rehberliğe muhtaç olan bu insan yapısı, çoğu zaman isabetsiz, haksız, yanlış, adâlet ve insafa aykırı işler yapmaya, altından kalkamayacağı sorumluluklar yüklenmeye, ilâhî sınırları aşmaya, kendine ve başkalarına zulmedici davranışlarda bulunmaya yönelmektedir.⁵⁰

Kur'ân, insanın zaaflarına işaret ederken onu “doğuştan günahkâr” olarak da kabul etmemektedir. Aksine o, her türlü günahahtan uzak olarak yaratılmıştır. Fakat insan şahsiyetinin derinliklerinde doğuştan gelen “kötüye ve iyiye yönelme” kabiliyetinin potansiyel olarak var olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Bu iki yönden birisinin ağırlık kazanmasında ve harekete geçmesinde, insanın tabiatı, ruhsal durumları, bulunduğu ortam ve aldığı terbiye belirleyici rol oynamaktadır. İnsan bir yönüyle övgüye lâyık; diğer yönüyle kınamayı hak edecek bir yapıya sahiptir. Kur'ân, insanın zıtlıklarla dolu çok zengin bir duygu ve düşünce dünyasına sahip bir varlık olduğunu haber vermektedir.⁵²

İnsanın Üstün – Olumlu Yönleri:

Kur'ân, insanın zayıf ve olumsuz yönlerini dile getirirken onun tamamen âciz ve hiçbir üstünlüğünün olmadığını kastetmemiştir. İnsanın yapısı çökmeye, rahatı isteyerek oturmaya meyilli iken diğer tarafı ise aksine zirvelere tırmanmaya, yüceliğe, yükselmeye, meyillidir. Zaten insanın üstünlüğü ve önemi böyle iki boyutlu olmasından ileri gelmektedir.

İnsanın üstünlüklerinden birisi onun akıl ve irade sahibi olmasıdır. Hiçbir varlık fitratının aksine hareket edemezken, insan kendi fitratına aykırı hareket edebilen tek varlıktır. Aklın hem gösterdiği hem muhalefet ettiği doğrultuda davranışlar sergileyebilmektedir. “iyi” ya da “kötü”yü seçmede hür irade sahibidir.⁵³ İnsan akıllı ve irade sahibi olduğu için sorumluluğu söz konusudur. Diğer ifade ile insanın sorumluluğu hür bir iradeye sahip

⁴⁸ Bakara, 2/70; Mâide, 5/104; A'râf, 7/28; Zuhuruf, 43/21–24; Şuarâ, 26/71–74.

⁴⁹ Tevbe, 9/75–76; İsrâ, 17/100; Fecr, 89/20; Âdiyât, 100/8.

⁵⁰ Hayati Hökelekli, “İslâm Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2009, ss. 15-16.

⁵¹ Şanver, *a.g.e.*, s. 45.

⁵² Şems, 91/7–10.

⁵³ Zümer, 39/41.

olmasının neticesidir. Buna göre insan aynı zamanda yaşayışından sorumlu tutulan tek varlıktır. O, sadece kendi yaşantısından değil aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması dolayısıyla ilâhî mesajın gereklerinden sorumlu tutulmuştur. Bu sebeple Allah insana, gözler, kulaklar, dudaklar, dil ve akıl vermiştir.⁵⁴ Diğer taraftan aklıyla, konuşmasıyla, yazı, ilim ve sanat kabiliyetiyle, mizacının mutedil, sûretinin güzel olmasıyla ve yerdekilere hâkimiyeti, geçim vâsıtalarını kolayca bulmasıyla diğer varlıklara üstün kılınmıştır. Kısacası Kur'ân'a göre insan, varlıkların en üstünü ve en şerefliisidir.⁵⁵ Diğer varlıklara karşı insanı üstün yapan özellikleri, yaratılış güzelliği,⁵⁶ bilgi,⁵⁷ akıl,⁵⁸ irade,⁵⁹ her şeyin emrine verilmesi,⁶⁰ düşünme, konuşma gibi fitrî özelliklerdir.

Allah'ın kendisine melekleri secde ettirmesi, bütün varlıkları emrine vermesi ve yeryüzünde hilâfetle şereflendirmesiyle şanını yücelttiği bir varlık olan insan, Kur'ân'a göre balçıktan⁶¹ ve Allah'ın ruhundan⁶² iki boyutlu bir varlık olarak yaratılarak akıl, fikir ve işleri idare kabiliyetiyle donatılan tek varlıktır. Kur'ân'ın verdiği bu bilgilere göre insan nefsinin kutupsallık içeren karmaşık yapısı içerisinde, bir yanda tabî, beşerî, dürüstsel bir boyut; diğer yanda ise akli, mânevî ve ülküsel bir boyut olmak üzere iki farklı tabiat aynı anda etkin durumdadır. Ancak bunlar birbirinden büsbütün kopuk ve bağımsız iki ayrı kategori olmayıp, birbiri içine geçmiş, eklenmiş, biri diğerinde tezahür eden tek bir bütünün iki farklı boyutudur. Bu yüzden insan, sürekli çelişkiler içinde uyumunu bulma, her yeni bir duruma kendini ayarlama, zor ve sıkıntılı bir hayatla başa çıkma durumundadır. Denge ve uyum arayışı insanın hayatının bütününe yayılan bir süreç olarak yaşanmaktadır.⁶³

İnsanın zaaflarının varlığı ve kötülüğe eğimli olması onun üstünlüğüne engel değildir. Aksine onun, yaratılışındaki mükemmellik gereği bu özellikleri de taşıması gerekmektedir. Ne var ki insan, yaratılışı gereği tetatlar ve çeşitli yollar içinde kemâlâta doğru hareketinde rehberliğe ihtiyacı duymaktadır. Dolayısıyla insan, doğal eğilimlerinden uzaklaştırılması, temizlenip arındırılması, eğitilip dönüştürülmesi ve geliştirilmesi gereken bir

⁵⁴ Mülk, 67/23; Beled, 90/8–9.

⁵⁵ İsrâ, 17/70; Secde, 32/9.

⁵⁶ Tîn, 95/4; Mü'min, 40/64; Tegâbün, 64/3; Secde, 32/9.

⁵⁷ Bakara, 2/31; Alâk, 96/4–5.

⁵⁸ Nahl, 16/13; Sâd, 38/29; Zümer, 39/27–28.

⁵⁹ Neml, 27/39–40; İnsân, 76/3; Beled, 90/10–20; Şems, 91/7–10.

⁶⁰ Câsiye, 45/14; İbrâhim, 14/32–33; Nahl, 16/13–14; Lokmân, 31/20, 29; Fâtır, 35/13; Zümer, 39/5.

⁶¹ Rahmân, 55/14.

⁶² Sâd, 38/71–72; Secde, 32/9.

⁶³ Hökekleli, "İslâm Geleneğinde Psikoloji Kültürü", s.14.

yapıda olup, bu da ancak Allah'ın rehberliği ve yardımı ile mümkün olur.⁶⁴ Nitekim Allah'ın Hz. Âdem'e tüm isimleri öğretmesi⁶⁵ ve hatası nedeniyle yeryüzüne indirildikten sonra duyduğu pişmanlığı neticesinde, O'na rehberlik ederek kurtuluş yolunu göstermesi⁶⁶ insanoğlunun yaratılışında ve dünyadaki ilk danışma ve rehberlik tecrübesi olarak kabul edilmektedir.⁶⁷

Bununla birlikte Kur'an'ın rehberliği, sadece insanın yaratılışı ve özelliklerinden bahsetmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda dünya hayatının bir imtihan yeri olduğu, yaşam ve ölümün tamamen Allah'ın gücü ve takdiri dâhilinde meydana geldiği, geçim konusunda endişelenmenin gereksiz olduğu, hayır ve şerrin izâfî olduğu, dünyada yegâne güç sahibinin yalnız Allah olduğu, O'nun dilemesi ve takdiri dışında hiçbir şeyin meydana gelmeyeceği gibi insan psikolojisi ve mutluluğunu ilgilendiren insan hayatı ile ilgili pek çok konuda bilgi vermektedir. Sonuç olarak Kur'an, insandan varoluşsal özünü yaşantı hâline getirmesini istemektedir.⁶⁸

b. Kur'an'a Göre Dünya Hayatı

Kur'an'da dünya hayatı, her şeyden önce, âhîret hayatı yanında geçici bir oyun, bir eğlence ve oyalanmadan,⁶⁹ aldatici bir menfaatten⁷⁰ ibaret olarak tanımlanmıştır. Dünya hayatının geçiciliği ve aldaticılığına dikkat çekilerek dünya hayatının zevk ve sefa yeri olmadığı ve gerçek mutlulukların dünya hayatında elde edilemeyeceği vurgulanmıştır. Zira Kur'an'a göre asıl, gerçek ve sonsuz hayat âhîret hayatıdır. Dolayısı ile dünya hayatının yeri, değeri ve özellikleri ortaya konularak insanların aldanmaması beklenmektedir.

Dünya hayatının önemli özelliklerinden birisi de onun imtihan yeri olmasıdır. Dünyada insanın birtakım denemelerle karşılaşması ve imtihana tâbi tutulmasının çeşitli nedenleri vardır. Ancak temel neden insanların sabrederek, olgunlaşmalarını ve gelişmelerini sağlamaktır. Kur'an'a göre her kavim ve herkes farklı farklı şekillerde imtihana tâbi tutulmuştur.⁷¹ Ki-

⁶⁴ A'lâ, 87/14–15; Şems, 91/9.

⁶⁵ Bakara, 2/31.

⁶⁶ Bakara, 2/37.

⁶⁷ Nurullah Altaş, “Dinî danışmanlığın Teorik Temelleri”, *A.Ü.İ.F.D.*, c. XLI, Ankara 2000, s. 329.

⁶⁸ M. Doğan Karacoşkun, “Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, Sivas 2005, s. 99.

⁶⁹ Ra'd, 13/26; Ankebût, 29/64; Mü'min, 40/39; Hadid, 57/20.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/185.

⁷¹ Bakara, 2/155–17, 214; Âl-i İmrân, 3/186; Ankebût, 29/2; Mülk, 67/2; Tevbe, 9/126; Muhammed, 47/31; Enbiyâ, 21/35.

şinin hayatını anlamlandıran, onu çeşitli psikolojik sıkıntı, kaygı ve korkulardan emin kılan en önemli hususlardan birisi, onun dünya hayatının bir imtihan yeri olduğu ve herkesin durumuna göre farklı şekillerde imtihana tâbi tutulduğu şeklindeki bir inanca sahip olmasıdır.⁷² Kur'ân'da özel imtihan alanları ve şekilleri de ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltme, korku, açlık, aile, çocuk, eş, iş/ticaret, sağlık, dünya nimetleri imtihana konu olan hususlardan başlıcalarıdır.

İnsanların bu dünyada mutlu olabilmeleri için dünya hayatının mâhiyetini, yerini, değerini ve özelliklerini bilmeleri gerekmektedir. İnsan, doğru bir dünya algısına sahip olmadan, dünya hayatına sanki ebedî hayatmış gibi bakıp, düşünce ve eylemlerini de buna göre şekillendirmeye çalışırsa kısa ömründe mutlu olma şansı fazla yok demektir. Kur'ân'a göre Allah herkese muayyen bir ömür tayin etmiştir. Ömür ne uzar ne de kısalır. Dünya hayatında sürekli mutluluk ve sürekli sıkıntı yoktur. Hayat sürekli iniş ve çıkışlarla doludur. Dünya hayatının tüm güzellikleri sınırlı ve sonlu olup âhîret kazancı ise asıl gerçek ve ebedîdir.⁷³ Kur'ân'a göre dünya hayatı boş ve anlamsız değildir. Yapılan hiçbir şey karşılıksız kalmayacaktır. Sonunda insan da tüm canlılar gibi ölümü tadacaktır. Kişinin yaşam süresi Allah tarafından belirlenmiş ve sabitlenmiştir. İnsan, ömrünü uzatıp kısaltamayacağı gibi ölümden kaçma şansı da yoktur. Elbette her ölümün bir nedeni vardır fakat Allah dilemedikçe hiç kimse veya hiçbir şey kimsenin canını alamaz, hayatını sonlandıramaz.⁷⁴

Dünya hayatında insanları kaygılandıran önemli konulardan biri de rızık ve geçim korkusudur. Kur'ân'a göre zenginlik ve fakirlik de Allah'ın dilemesinin sonucudur. Rızık da ecel konusu gibi tamamen Allah'ın kontrolünde ve güvencesi altındadır. Allah sadece insanların değil tüm canlıların rızıkını verme konusunda kefilidir. İnsan elinden geldiğince çalışıp çabalamakla mükelleftir. Fakat zenginlik Allah'ın lütfu olup dilediğine dilediği kadar verir.⁷⁵ Zaten kişi ekonomik koşullardan hangisinin kendisi hakkında daha iyi ve hayırlı olduğunu bilemez. Aslında bu durum diğer tüm koşul ve pozisyonlar için de geçerlidir. İlk bakışta hayır gibi görünen birtakım şeylerin aslında şer; şer gibi görünen pek çok şeyin hayır olabileceği Kur'ân'da

⁷² Köylü, "Kur'ân ve Ruh Sağlığı", *a.g.e.*, s. 64.

⁷³ Bakara, 2/212; Âl-i İmrân, 3/195–198; Nisâ, 4/94; Hicr, 15/88; İsrâ, 17/18–19; Kehf, 18/45; 42/20.

⁷⁴ Mü'minûn, 23/115; Âl-i İmrân, 3/145, 154, 156, 168, 185; Nisâ, 4/78; Enbiyâ, 21/34–35; Ankebût, 29/57; Hicr, 15/23; En'âm, 6/2, 61; Fâtur, 35/11; Ra'd, 13/38; Münâfikûn, 63/11.

⁷⁵ Bakara, 2/245, 269; Âl-i İmrân, 3/26; En'âm, 6/151, 165; Hûd, 11/6; Tevbe, 9/28; Hicr, 15/20; Ankebût, 29/60–62; Zâriyât, 51/58; Ra'd, 13/26; Nahl, 16/71; İsrâ, 17/21, 30; Rûm, 30/37; Sebe', 34/36, 39; Sâffât, 37/41; Zümer, 39/52; Şûrâ, 42/12, 27; Talâk, 65/3; Yûsuf, 12/76; Zuhruf, 43/32.

açıklıkla bildirilerek “Allah bilir, siz bilmezsiniz” denilmektedir.⁷⁶

Kur’ân’a göre mülkün sahibi Allah’tır. Dilediğini dilediği zamanda yapma güç ve kudretinin yegâne sahibidir ve her şeye kadirdir. O’nun hükmünü bozacak yoktur. O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen olur. Allah dilemedikçe kimse kimseye ne bir hayır ne de bir şer dokundurabilir. Allah ağlatır ve güldürür; öldürür ve diriltir. Eğer Allah bir zarar ya da hayır dokunduracak olursa onu engelleyecek de yoktur. Gerçek yardımcı, koruyucu ve dost Allah’tır.⁷⁷ Kazâ ve kader, insanın fiilleri ve sorumluluğu gibi dinî danışmanın hassas konuları hakkında Kur’ân’ın önemle vurguladığı nokta, insanın kaldıramayacağı bir sorumlulukla mükellef tutulmamasıdır. İnsanlara ancak kaldırabilecekleri tarzda bir sorumluluk yüklenmiştir. Dolayısıyla kişi yapabileceği şeylerden sorumludur. Kendini aşan konularda herhangi bir kaygı, stres ve sıkıntıya düşmesine gerek yoktur. Elinden geleni yapar ve gerisini Allah’a bırakır.

Bununla birlikte zaten Allah, insanın muhtaç olduğu her zaman ve mekânda, onunla iletişim kurmuş ve vahiy kanalıyla rehberlik ve yardım ilişkisi içinde bulunmuştur. İnsanın kendisine yabancılaştığı ve bu sebeple kendisine ve çevresindekilere zulmetmeye başladığı her yerde onunla iletişime geçerek yaratılışından beri içinde bulunan özellikleriyle yeniden buluşmasını sağlamıştır. Böylece insan kendisini yeniden tanıma imkânına kavuşmuştur.⁷⁸

Sonuç olarak genel anlamda Kur’ân, başından sonuna insana rehberlik etmek üzere vahyedilmiş ilâhî bir kitaptır. Diğer dinî ilimlerin olduğu gibi dinî danışma ve rehberliğin de dayandığı en önemli kaynaktır.

2. Sünnet

a. Hz. Peygamber’in Dinî Danışma ve Rehberlik Rolü

İslâm dininde Kur’ân’ın rehberliğinden sonra dinî danışma ve rehberlik alanında ikinci en önemli dinî kaynak tereddütsüz sünnettir. Çünkü Allah’ın insanlar içinden seçtiği ve insanlara rehberlik yapmakla vazifelendirdiği ilk ve en büyük dinî danışmanlar peygamberlerdir. Müslüman bir kimse için her konuda olduğu gibi dinî danışma ve rehberlik hususunda da en güzel örnekler Hz. Peygamber’in hayatında mevcuttur. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr Hz. Peygamber’in hayatındaki davranış modellerini on iki kategoriye ayırmıştır.⁷⁹ Bunlar;

⁷⁶ Bakara, 2/216; Mü’minûn, 23/55-56.

⁷⁷ Bakara, 2/107, 117; Yâsîn, 36/82-83; En’âm, 6/17-18, 59, 63-64; A’râf, 7/188; Yûnus, 10/107; Fetih, 48/11; Fâtır, 35/2; Necm, 53/43-44; Hadîd, 57/2; Tegâbü’n, 64/11; Rûm, 30/47, Mü’min, 40/51; Ra’d, 13/11; Hac, 22/78; Nahl, 16/128; Âl-i İmrân, 3/68, 150; Nisâ, 4/45, 132; Mâide, 5/55-56; Enfâl, 8/64.

⁷⁸ Altaş, a.g.m., s. 331.

⁷⁹ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi: Gâye Problemi*, çev. Vecdi

- Teşrî; dini tebliğ etmek ve tamamlamak,
- İftâ; fetva vermek,
- Kazâ; davaları hükme bağlamak,
- İmâmet; siyasî otorite,
- Hidâyet; daha iyiye teşvik, yol gösterme ve irşat,
- Sulh; insanları barıştırmak, arabulmak, anlaştırmak,
- İstişârî re'y; danışana fikir verme,
- Nasihat; öğüt verme,
- Takvâya yönlendirme; gönüllerin en güzel duruma gelmesini isteme, kemâl ve takvâ eğitimi verme,
- Te'dip; eğiterek sakındırma,
- İrşat; ince ve yüksek hakikatleri öğretme ve
- İrşattan soyutlanma; başkalarına yol gösterme ile ilgisi bulunmayan beşerî, tabîî davranışlarda bulunma durumu.

Görülmektedir ki, Resûlullah (s.a.s.)'ın hayatındaki davranış modellerinin tamamına yakını O'nun rehberlik rolü ile ilgilidir. Zaten Hz. Peygamber, insanlara yol göstermek için gönderilmiştir. Allah'ın kendisine verdiği dini, tebliğ görevi gereği, insanlara rehberlik etmiş, sıkıntı ve türlü problemler içerisindeki topluma danışmanlık yapmıştır. O hiçbir zaman insanlar üzerinde bir zorlayıcı olmamıştır.⁸⁰ Kur'an'ın gösterdiği rehberlik ilkesi doğrultusunda, gitmekte oldukları yolun dışındaki alternatifleri göstermek sûretiyle kendileri için doğru olanı seçmelerine yardımcı olmuştur.⁸¹ Hz. Peygamberin, muhataplarının dinî, sosyal, etnik, kültürel, ekonomik statü ve durumlarına bakıp ayrımcılık yapmadan, insanın değerine inanarak, onların her mânada tam ve olgun bireyler hâline gelmelerine yardımcı olması, günümüz modern danışma ve rehberlik anlayışı ile de örtüşmektedir.

Hz. Peygamber'in danışma ve rehberlik faaliyetleri ile alâkalı Kur'an'da anlatılan en dikkat çekici örnek, Hz. Peygamber ve görme engelli bir sahâbeyle aralarında gerçekleşen rehberlik sürecini konu alan Abese sûresinin başındaki âyetlerdir.⁸² Başka bir örnek, eşi ile aralarında yaşanan problemle ilgili Hz. Peygamber'den yardım isteyen kadının durumunu ele alan Mücâdele sûresinin başındaki âyetlerdir.⁸³ Sahih hadis kaynaklarında geçen Berire adındaki bir câriyenin âzâd edildikten sonra köle olan kocasını boşaması nedeniyle bu kişinin karısını kararından vazgeçirmek üzere

Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 50-65.

⁸⁰ Gâşiye, 88/21-22; Kâf, 50/45; Yûnus, 10/99.

⁸¹ Bakara, 2/256; En'âm, 6/104; Nahl, 16/82.

⁸² Abese, 80/1-16.

⁸³ Mücâdele, 58/1-4.

Hız. Peygamber (s.a.s.)’den yardım istemesi de⁸⁴ O’nun aile sorunlarındaki danışmanlık rolüne örnektir.

b. Hız. Peygamber’in Dinî Danışma ve Rehberlik Yaklaşımları

Hız. Peygamber gerek kendisine gelerek problemini açan danışanlarına, gerekse problemlerinin farkında olmayan insanların sorunlarına dikkat çekerek, onlara da danışmanlık görevini yapmıştır. Hadis kaynaklarında, Hız. Peygamber’in dikkatini çeken Yahudi⁸⁵ genç⁸⁶ İbn Sayyâd’ın⁸⁷ ruh hâli ve psikolojik sorunlarının Hız. Peygamber tarafından nasıl tespit edildiği etraflıca anlatılmıştır.⁸⁸ Hız. Peygamber bu gencin çeşitli ruhsal durumlarını gözlemliyor, muâyene ediyor ve çeşitli sorular sorarak⁸⁹ bugünkü anlamda ona psikolojik danışma ve rehberlik yapıyordu. Resûlullah (s.a.s.)’ın bu hadisede, buluş çağına yaklaşmakta olan ve belirli bir ruh hâli içindeki bir gencin yaşadığı psikişik sorunları tespit etmek üzere kullandığı metodu biz bugün deneysel gözlem metodu olarak adlandırabiliriz.⁹⁰

Dinî danışma ve rehberliğin, dinî bir problemi olan kişi (danışan) ile onun kişisel dinî probleminin çözümüne yardımcı olacak uzman (danışman) arasında, problemin çözümüne dönük olarak yüz yüze meydana gelen psikolojik yardım ve destek olduğu hatırlanacak olursa bu tür örneklerin Hız. Peygamber’in hayatında çok fazla olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁴ Hız. Peygamber Berire’ye kocasına dönmesini söylemiş ancak Berire: “Bana bunu emrediyor musunuz ey Allah’ın Resulü?” diye sorunca Hız. Peygamber de. “Hayır; aranızı bulmaya çalışıyorum” deyince Berire: “Benim ona ihtiyacım yok” diyerek kocasına dönmemiştir. Bkz. Buhârî, “Talâk”, 15-16; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 19; Tirmizî, “Radâ”, 7.

⁸⁵ Ailesinin Benî Neccâr kabilesinden olduğu söylense de Beni Neccâr bu mensubiyeti kabul etmemektedir. Onun, bu kabileyle dostluk kurmuş bir Yahudi ailesinden geldiği de söylenmektedir. İbn Sa’d, bu bilgileri aktardıktan sonra Abdullah b. Sayyâd’ın menşeinin meçhul olduğu yolundaki kanaatini belirtir. Bkz. et-Tabakat, el-Mütemmim, s. 302.

⁸⁶ İbn Sayyâd’ın Hız. Peygamber (s.a.s.) ile Medine’de karşılaştıkları sırada buluş çağına yaklaşmış bulunduğu dair rivayetler için bkz. Müsned, c. II, s. 149; Buhârî, “Edeb”, 97.

⁸⁷ İbn Sayyâd ve Hakkındaki rivayetlerin değeri hakkında bkz. Mustafa Çağrırcı, “İbn Sayyâd”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 305-306; Mustafa Kaplan, *Rivayet Değeri Açısından İbn Sayyâd Kıssası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

⁸⁸ Buhârî, “Enbiya”, 3/1, IV/105; “Fiten”, 26, VIII/102; “Cenâiz”, 80/1, II/96-7; “Cihâd”, 178, III/178; “Edeb”, 97/2, VII/113; Müslim, “Fiten”, 95-7, III/2244, no: 2930; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 16, IV/505, no: 4329; Tirmizî, “Fiten”, 63, IV/519, no: 2249; Ahmed b. Hanbel, I, 149, 380, 457; II, 148.

⁸⁹ Muhammed İkbâl, *İslâm’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, 2.b., çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul trz., s. 35.

⁹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 25.

Sahâbeden bazılarının gördükleri rüyalar hakkında bazılarının ise kendi ruh halleri hakkında sık sık Resûlullah (s.a.s.)'a başvurarak danışma ilişkisi içine girdiği bilinmektedir.⁹¹ Hz. Peygamber sabah namazlarından sonra arkadaşlarına aralarından kimlerin rüya gördüğünü sorar sonra da bu rüyaları yorumlardı. Rüya gören olmamışsa kendi rüyasını anlatırdı.⁹² Rüya ile ilişkili olarak bir Müslüman'ın hayatında karşılaştığı ve karar vermekte zorlandığı durumlarda hayırlı bir çıkış yolu bulma girişimi olan istihâre, bizzat Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.⁹³ Hadislerde uyku ve rüyadan söz edilmemiş olmakla birlikte, Türkçede “istihâre yapmak” tan çok “istihâreye yatmak” ifadesi kullanılmakta ve uygulamada çok kere istihâre için namaz ile duadan sonra uykuya yatılmakta, görülen rüyaya göre karara varılmaktadır. Bu yönüyle istihârenin Müslümanlar tarafından önemsenen ve günümüzde de yaygın şekliyle başvuru bir dinî danışma ve rehberlik yöntemi olduğu söylenebilir. Ayrıca grup danışması çerçevesinde değerlendirilebilecek şekildeki mescitte yürüttüğü sohbetleri ve irat buyurduğu hutbelerini, Hz. Peygamber'in grupla danışma faaliyetlerinin zaman içinde kurumsallaşmış şekilleri olarak düşünmek mümkündür.⁹⁴

Dinî danışmanlık ve rehberlik görevini yerine getirirken bir kısım prensipleri daima göz önünde bulunduran Hz. Peygamber'in, çeşitli telkin ve ikna usûlleriyle uyguladığı rehberlik metotları, temelde insan psikolojisine dayanmaktadır. Zaten başarılı olmasında insan psikolojisine ve fitrat kanunlarına uygun metotlarla hareket etmesinin önemi büyük olmuştur.⁹⁵ Yumuşak davranmaması, katı kalpli ve kaba birisi olması hâlinde etrafındakilerin dağılacağını bildiren Kur'ân,⁹⁶ rehberlik yaparken belirli ilkelere göre hareket edilmesini hem Hz. Peygamber'den hem de bu görevi üstlenen diğer dinî danışmanlardan istemiştir. O'nun hadislerinden yola çıkarak dinî danışma ve rehberlik uygulamalarında kullandığı çeşitli yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Bunlar arasından öne çıkan ikna ve telkin metotlarına değinilmekle yetinilecektir.⁹⁷

⁹¹ Örnek danışma ilişkileri için bkz. Buhârî, “Enbiya”, 8, 14, 19; Müslim, “İman”, 60; “Tevbe”, 12; Fezâil, 168.

⁹² Buhârî, “Ta'bir”, 48; Müslim, “Rüya”, 23; Tirmizî, “Rüya”, 10.

⁹³ Buhârî, “Teheccüd”, 25; “Deavât”, 48; “Tevhid”, 10; Ebû Dâvûd, “Salât”, 336; Tirmizî, “Salât”, 394.

⁹⁴ Altaş, *a.g.m.* s. 335-336.

⁹⁵ Hayati Hökelekli, “Dinî Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, c. XIX, s. 1, Ankara 1983, s. 28.

⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹⁷ Diğer yöntem ve teknikler için bkz. Feyza Kahvecioğlu Karaca, *Din Hizmetlerinde Dinî Danışmanlık ve Rehberlik*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010, s. 60-84; Şükrü Keyifli, “Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. XIII, sy. 2, s. 103-125.

İkna Metodu:

Bu metot, eğitim alanında kullanıldığı gibi psikolojide psikoterapi yöntemlerinden biri olarak da kullanılmaktadır. Zaten dinî danışmanlık literatürde, psikoterapi ile din eğitiminin buluşma noktası olarak da tanımlanmaktadır.⁹⁸ İkna metodu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in en sık kullandığı danışma ve rehberlik metotlarından biridir. Zina etmek isteyen genç ve karısından şüphelenen kişi ile alâkalı Hz. Peygamber'in danışmanlık ve rehberliğini konu edinen ve sahih hadis kitaplarında kayıtlı şu iki rivayet, dinî danışma ve rehberlik açısından derin analizi gerektiren, sünnet içindeki en dikkat çekici örneklerdendir.

İlk örnekte şehvî duygularını kontrol etmekte zorlandığından dolayı zina etmek için kendisinden izin isteyen gence, Hz. Peygamber sırasıyla annesinin, kızının, hala ve teyzesinin zina etmesinden hoşlanıp hoşlanmayacağını ayrı ayrı sorarak ondan empati yapmasını, kendisini başkalarının yerine koyup düşünmesini istemiştir. Böylece Hz. Peygamber, danışma ve rehberlik yöntemlerinden ikna metodunu kullanarak, sıkıntısı olan gencin en doğru çözümü bulmasına yardımcı olmuştur. Daha sonra onu dua cümleleriyle mânevî olarak desteklemiş, kararını pekiştirmek üzere motive etmiştir. Râvinin naklettiğine göre o genç, ikna olmuş ve bir daha zinaya iltifat etmemiştir.⁹⁹ Aslında bu olayda Peygamberimiz sadece ikna metodunu değil birden fazla metodu bir arada uygulamıştır. Öncelikle, problemi nedeniyle gencin üzerine yürünmesini ve kötü muamele görmesini engelleyip müsamaha ile davranmıştır. Problemini anlatabilmesi için gerekli psiko-sosyal ortamı hazırlamıştır. Empatik bir yaklaşım ve etkin bir dinlemeden sonra, gencin yapmak istediği davranışın yanlışlığını ve kötülüğünü, çeşitli sorular yönelterek, doğru olanı seçebilmesi için ihtiyacı olan farkındalığı sağlamıştır. Çünkü sorulan sorularla problemin başka açılardan da düşünülmesi, değerlendirilmesi ve iç gözlem yapılması sağlanmış ve sorunun doğru çözümü fark ettirilmiştir. Yol göstericilik ve rehberlik ise problemin fark ettirilmesinden sonra gelmektedir.

Görüldüğü gibi ikna metodunu kullanırken dikkat edilmesi gereken pek çok husus vardır. Bunlardan bir diğeri de, kaba, sert ve kırıcı sözlerden kaçınarak daima sıcak, samimi ve lütfkâr bir üslubun tercih edilmesidir. Suhulet ve yumuşaklıkla en zor problemler bile ikna yoluyla çözülebilmektedir. Hz. Peygamber etrafındakilerin sorunlarına, hassas ve nazik davranışlarıyla sempati, iyilik, güzellik, sevgi ve saygı dolu tutumlarıyla ikna edici çözümler üretmiştir. Bu sebeple herkes sorunlarını onunla paylaşmak, onun etrafında ve sohbetinde bulunmak istemiştir.

⁹⁸ Bkz. Bülent Çelikel, "Dinî danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası", *Marife*, Kış, 2013, s. 55-68.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, c. V, s. 257.

Soru sorarak probleme dikkat çekme ve çözüm yollarını fark ettirerek doğru olanı seçmelerine yardımcı olma ve ikna etme, Hz. Peygamber'in sık kullandığı danışma ve rehberlik metodudur. Bunun başka bir örneği de yeni doğan çocuğun ten renginin farklı olması nedeniyle karısından şüphelenen bir adamın, çocuğu kabul etmek istememesi ile meydana gelen aile problemini Hz. Peygamber'in çözüme kavuşturmasıyla ilgili rivayettir.¹⁰⁰

Söz konusu hadisede, çocuğunu kabullenmeyen ve çocuğun kendisinden olmadığı şüphesi ile çocuğu nefyetme düşüncesinde olan kişi, hanımı siyah renkli bir çocuk dünyaya getirince, eşinin başka bir erkekten hamile kaldığı vehmine kapılmış ve çocuğu kabullenememiştir. Adam yaşadığı sorunu Hz. Peygamber'e gelerek dolaylı bir şekilde anlatmıştır. Adamın hâlini anlayan Hz. Peygamber, adamı ikna etmek üzere develerden misal vererek onu önce konuşturmuş, sorduğu çeşitli sorularla problemini farklı yönlerden de ele alarak düşünüp değerlendirmesini sağlamış ve yaptığı gözlemlerinden hareketle çocuğun geçmişte olan bir akrabasına çekmiş olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Hz. Peygamber burada adamın da bildiği ve anladığı bir örnekle probleme açıklık kazandırmış ve adamın içine düştüğü vehim ve şüpheden onu ikna ederek kurtarmıştır. Gerek Kur'an gerek Hz. Peygamber, muhatabı tanımaya ve onun anlayacağı bir dil ve üslup tespit ederek seviyelerine göre rehberlik yapmaya büyük özen göstermiştir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi muhataplarını ikna etmek üzere vermiş oldukları örnekleri hep onların iyi bildiği ve tanıdığı deve, inek, balarısı, üzüm, hurma, zeytin gibi varlıklardan seçmiştir.¹⁰¹ Zira Arapların bu örnekleri çok iyi tanıdığı bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, her insanın anladığı bir dil ve etkilendiği bir üslup muhakkak vardır. Ancak yine de insan psikolojisi, her şeye rağmen iyilikten, güzellikten, tatlı söz ve yumuşak üsluptan etkilenmekte ve iyi bildikleri örnekler üzerinden insan daha iyi ikna olmaktadır.

Telkin Metodu:

Hz. Peygamber'in her doğan çocuğun fitrat üzere doğduğunu ifade eden hadisi,¹⁰² insanların ortak temayüllerle dünyaya geldiklerini işaret etmekle birlikte, insanların tamamının dinî telkine aynı derecede elverişli olduğu anlamına da gelmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatında O'nun telkinlerine muhatap olan insanları üç ayrı grupta toplamak mümkündür. Hiçbir durumda danışma ve rehberliği kabul etmeyen her türlü dinî telkine şuurlu ve kesin olarak kapalı olanlar için dinî telkinin hiçbir koşul ve hâl-

¹⁰⁰ Buhârî, "Talâk", 26; Müslim, "Lian", 20; Ebû Dâvûd, "Talâk", 28; Tirmizî, "Velâ ve Hibe", 4; Nesâî, "Talâk", 46.

¹⁰¹ Bkz. Bakara, 2/266; En'âm, 6/99, 144; Nahl, 16/11, 67-68; İsrâ, 17/91.

¹⁰² Buhârî, "Cenâiz", 80, "Kader", 3; Müslim, "Kader", 22, 23, 25.

de müspet etkisi yoktur. Âdeta onlar sağır, kör ve dilsiz kesilmişlerdir.¹⁰³ Bu türlü kimselere dinî telkin metoduyla rehberlik etmek, sağır olana bir şey işittirmeye çalışmak gibidir.¹⁰⁴ Hatta yapılacak telkin bazılarında aksi etkiler dahi yapabilmektedir. İnsanların bir kısmı da bazı koşul ve hâllerde dinî telkine açık olmaktadır. Özellikle sıkıntılı zamanlarda, güçsüzlük ve çaresizlik hâllerinde dinî değerlere sarılmaya ve telkine hazır hâle gelmektedirler.¹⁰⁵ Bu gruptan bazıları ise tam tersine sıkıntı ve darlık içine düştüklerinde isyan hâlinde olup, nimet içinde iken telkine hazırdırlar.¹⁰⁶ Günümüzde yapılan araştırmalara göre de, yangın, deprem, kaza, savaş, hastalık ve ölüm gibi felâket ve sıkıntı anlarında insanların dinî duyguları kabarmakta, kendilerini inançsız zanneden kişiler bile dua ve ibadete yönelerek diğer zamanlarda karşılık vermedikleri dinî telkinlere büyük bir yatkınlık göstermeye başlamaktadırlar.¹⁰⁷

Hz. Peygamber'in hayatı ve hadisleri dinî danışma ve rehberlik açısından incelendiğinde herhangi bir sıkıntısından dolayı O'na müracaat eden, her zaman O'na son derece güvenip sonsuz itimat duyan ve O'nun telkinleri ile meselelerini çözüme kavuşturan pek çok insanın bulunduğu dikkat çekmektedir ki, bunlar samimi ve istikrarlı müminlerdir. Zaten telkin metodunun etkili olmasında, danışanın telkine yatkın olması, başkası tarafından öne sürülen düşünce ve tutumu kabul etme istekliliği ve danışmanın kullandığı usûl ve inandırıcılığı, meslekî ve sosyal otoritesi çok önemlidir.¹⁰⁸

3. Dinî Gelenek

Birey ve toplum problemleri Resûlullah (s.a.s.) zamanında öncelikle Allah'ın kendi iradesini vahiy (metlûv-Kur'ân ve gayr-i metlûv-Hadis) yoluyla bildirmesiyle çözülmüyordu. Vahyin doğrudan temas etmediği meseleler, bizzat Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturuluyor ya da âlim sahâbîleri tarafından tartışılıyor ve O'nun hakemliğine sunuluyordu. Ancak Hz. Muhammed (s.a.s.)'in vefatından sonra vahyin sona ermesiyle bireysel ve toplumsal problemlere ait çözüm yolları Kur'ân ve sünnette bulunamazsa mevcut genel kaidelerin yorumlanması ya da yeni sorunların daha önceki benzerlerine kıyas edilmesi vb. yollarla çözümlenmeye çalışılıyordu ki, bu metoda içtihat denilmektedir. Böylece Kur'ân ve sünnetten sonra dinî danışma ve rehberlik konularını da içine alan fıkıh alanı

¹⁰³ Bakara, 2/7, 18; Muhammed, 47/23; Fussilet, 41/44.

¹⁰⁴ Zuhuruf, 43/40.

¹⁰⁵ Yûnus, 10/22-23; Zümer, 39/8, 49; Lokmân, 31/32; Fussilet, 41/51.

¹⁰⁶ Hac, 22/11; Feccr, 15/16.

¹⁰⁷ Hökelekli, "Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar", s. 36.

¹⁰⁸ Adem Dölek, "Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, c. II, sy. 4, s. 25.

gelişmeye başladı. Kişinin leh ve aleyhinde olanları bilmesi olarak tarif edilen fıkıh, bireyin günlük hayatta karşılaşabileceği durumları anlamak için geliştirdiği bireysel ve toplumsal bilginin sistemleşmiş hâlidir.¹⁰⁹ Buna göre, kalbin ameli olan imanı, el-Fıkhü'l-Ekber, bedeninin amellerini Fıkıh ilmi (Fıkıh-ı Amelî) ve nefsin temizlenmesini tasavvuf ilmi (Fıkıh-ı Vicdanî) konu edinmiştir. İslâm medeniyeti içinde fıkıh semantik olarak bir gelişim çizgisi takip ederken, diğer yandan sosyal olayların ve toplumsal problemlerin değişimi fıkıhın bizzat kendisinde, gerek kapsam gerek metodoloji bakımından değişikliklere yol açmıştır. Nihâî nokta da fıkıhın sadece amelî konulara hasredilişi (İslâm hukuku) kapsam açısından, içtihat kapısının kapandığı kanaatinin yaygınlaşması metot açısından bu değişimlerin çarpıcı örnekleridir. İslâm medeniyetinin tarihî gelişiminde insan ve topluma ait bilim şeklinin, fıkıhın gelişimi ile paralel olduğu söylenebilir.¹¹⁰ Daha yakından bakıldığında İslâm düşünce geleneğinde dinî danışma ve rehberlik alanına giren meselelere yönelik konuların ilk önce Kelâm, Tasavvuf ve Ahlâk disiplinleri içinde ele alındığı görülmektedir.¹¹¹ İslâm düşüncesi içerisinde gelişen pek çok bilim dalı gibi dinî danışma ve rehberlik alanının da temelde İslâmî nasların ışığında vücut bulduğunu, sonra da yabancı kültürlerin kavram ve bilgi birikimlerinden yararlanarak bu disiplinler içinde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu alanda insanı anlamaya ve ona rehberlik etmeye ilişkin duyum, idrak, irade, hidâyet gibi konuların yanı sıra insan ruhu ile ilgili derin tahliller ve nefsin tabiatına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır.

Psikolojik problemleri tıbbî terimlerle bağlantılı bir şekilde ele alan bir geleneğin başlangıç noktasında Ebu Zeyd el-Belhî (850-934) bulunmaktadır. O'nun meşhur eseri Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs, bir tıp kitabı hüviyetinde olmasına rağmen, özellikle ruh hastalıkları ve psikolojik sağlıkla ilgili bugün gelişen teşhis ve tedavi yollarının köklerini barındırması sebebiyle dinî danışma ve rehberlik tarihimiz bakımından önemli bir yere sahiptir.¹¹² Belhî'nin yaklaşımında, hem bir ölçüde medikal ve bilişsel psikoloji, nöroloji ve psikoterapiye hem de İslâm psikolojisi, dinî/manevî danışmanlık

¹⁰⁹ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrâhim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 39-40.

¹¹⁰ İnsan ve toplum bilim ile fıkıh ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Recep Şentürk, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 69-107.

¹¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 27.

¹¹² Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Sağlık Hakkında İslâm Tıp Tarihinin İlk Örneklerinden: "Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfûs", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (2014), c. 1, s.196-202.

(pastoral psikoloji)¹¹³ ve ahlâk ilmine işaret edecek şekilde tıp, ahlâk ve psikoloji sahaları birleştirilmektedir.

İslâm düşünürü Fârâbî (870-950) ruh ve bedenden meydana gelen insanın beden yetkinliğinin ruhtan, ruh yetkinliğinin ise akıldan kaynaklandığını ifade etmektedir. O’na göre ruhun başlıca görevleri eylem, anlama ve algılamadır. Fârâbî, insanın akıl yoluyla iyi ve kötüyü ayırt edebileceğini savunmaktadır. İnsan için amaç mutluluk, en büyük erdem de bilgeliktir. Fârâbî’ye göre, en yüksek iyi olan mutluluk, etkin akıl ile birleşmek yoluyla gerçekleşir. Zira insan kendisini anlamak için evreni anlamak, evreni anlamak için de evrenin amacını kavramak durumundadır. Evrenin esas ve en yüksek amacını anlamak, insan için gerçek mutluluktur.¹¹⁴

Çağdaş psikoloji ve psikiyatrinin ele aldığı birçok konuyu, İslâm düşünce tarihinde araştırmaları arasına alan ilk İslâm düşünürlerinden biri de İbn Sînâ (980-1037)’dır. İbn Sînâ, “Ölüm Korkusundan Kurtuluş” (Risâle fi def’i ğam’il-mevt), “Üzüntü” (el-Hüzn) ve “Sıkıntı ve Endişenin Giderilmesi” (Def’ül ğam ve’l-hemm),¹¹⁵ “Aşkın Mâhiyeti Üzerine Risâle” (Risâle fi mâhiyyeti’l-’ışk)¹¹⁶ gibi yazdığı risâlelerle ölüm korkusu, üzüntü, sıkıntı, endişe vb. psikolojik rahatsızlıklara dair teşhis ve tedaviye yönelik görüşlerini açıklamıştır. Naci Bolay “İbn Sînâ” adlı eserinde İbn Sînâ’nın aşk acısı çeken bir gencin rahatsızlığının teşhis ve tedavisindeki yöntemini bir anekdot ile anlatır.¹¹⁷

İbn Hazm (993-1064), “Tavk el-hamâme fi’l ulfe ve’l ullâf” adlı eserinde yaşanmış olaylardan yola çıkarak sıradan değil sistematik bir beşerî aşkı anlatmaktadır. Bu eserinde, inançlı bir kişinin cinsel sapmalarının dinî davranışlar üzerindeki etkileri ve günahkârlık duygularının yol açtığı iç çatışmalara yer vermektedir.¹¹⁸ İbn Hazm, cinsel güdünün insanı etkilemedeki

¹¹³ Ebu Zeyd el-Belhî, *Mesâlihu’l-ebdân ve’l-enfûs Beden ve Ruh Sağlığı*, çev. Nail Okuyucu-Zahit Tiryaki, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2012, s. 492.

¹¹⁴ Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla (İdeal Devlet)*, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yayınları, Ankara 2013; Yaşar Aydın, *Fârâbî*, İsam Yayınları, İstanbul 2010; İrfan Görkaş, “Fârâbî’nin İnsan Tasavvuru”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 50, Erzurum 2013, s. 291-305; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 31-34.

¹¹⁵ Hökelekli, *a.g.e.*, s. 38.

¹¹⁶ Zeynep Gemuhluoğlu, “Kozmolojik Prensipler Etik ve Estetiğe Temel Olabilir mi? İbn Sînâ’da Aşk Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler (22-24 Mayıs 2008)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s. 151-164.

¹¹⁷ Bkz. Mehmet Naci Bolay, *İbn-i Sînâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 80-81.

¹¹⁸ Bkz. İbn-i Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları,

büyük gücünü kabul etmekle birlikte, inanç ve dinî sorumluluk duygusunun insan üzerinde bir kontrol mekanizması kurmak sûretiyle, davranışlarını dengelemedeki rolüne dikkat çekmektedir. İbn Hazm da pek çok İslâm düşünürü gibi üzüntü ve kaygıyı yaşanan hayatın bir realitesi olarak görmektedir. İnsanın üzüntü ve keder yaşaması kaçınılmazdır, ancak onlardan kurtulma çabası da bu hayatın bir gerçeğidir. O'na göre birçok insan davranışının temelinde üzüntüden kurtulma çabası vardır. Üzüntüden kurtulmanın yolu ise âhiret için amel işlemek sûretiyle Allah'a yönelmektir. Allah rızasını kazanma dışında yapılan her şey insana üzüntü ve keder yaşatır.¹¹⁹

Dinî danışma ve rehberlik konusunda İslâm düşüncesi geleneğinde Gazâlî (1058-1111) başkalarıyla kıyaslanamayacak önemli bir konuma sahiptir. Zira bizzat kendisinin yaşadığı ruhî sarsıntı ve şüpheler, O'nu insanın iç dünyası ve ruhî tecrübeleri üzerine yoğunlaştırmış olabilir. Gazâlî'nin psikolojik tespit ve tahlilleri, dinî-ahlâkî bir konunun anlaşılması amacına yönelik bulunduğundan, O'nu İslâm psikolojisinin esaslarını ortaya koyan kişi olarak kabul edenler vardır.¹²⁰ Gazâlî en meşhur eseri olan “İhyâ-u ulûmi'd-dîn” adlı eserinde ruh, nefis, akıl ve kalp gibi insan psikolojisinin temel kavramlarını İslâm düşüncesine uygun olarak açıkladıktan sonra, insanın psikolojik yapısı ve derûnî hayatı ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır.¹²¹ Gazâlî insan nefsinin (ruh) Allah'ın emri altında olduğunu, insanın özünün bölünmez bir parçası olduğu ve takdir dünyasına ait olup ebedî olmadığını söylemektedir. Gazâlî'ye göre nefis, hayvanî ve ruhî olarak ikiye ayrılmaktadır. Hayvanî nefis ölümle son bulacakken ruhî nefis ise ne cisim ne de arazdır, bilakis o kalpte var olan bir cevherdir. Gazâlî'ye göre insanda bu nefsin varlığı onun ilmi kapasitesine, emaneti kabulüne ve halife oluşuna açık delildir.¹²² Gazâlî, bir taraftan toplumun mâneviyatını yükseltmeyi amaçlarken, diğer taraftan da dünyevîleşmeye karşı sakındırmaya çalışmaktadır.

Günümüze gelindiğinde¹²³ Müslüman toplumlarda kullanılan çeşitli te-

İstanbul 1985.

¹¹⁹ Enver Uysal, “İbn-i Hazm'ın Ahlâka Dair Görüşleri”, *Diyânet İlmî Dergi*, 2014, c. 50, sy. 4, s. 65.

¹²⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 40.

¹²¹ Gazâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-din*, c. III, çev. Ahmet Sedaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1975, s. 8-23.

¹²² Noor Shakirah Mat Akhir, *Al-Ghazali and Theory of The Soul: A Comparative Study*, Cooperative Bookshop Ltd., Pulau Pinang: The Universiti Sains Malaysia 2010, p. 179-187.

¹²³ Hz. Peygamber döneminden günümüze İslâm geleneğindeki Müslüman psikologlar; eserleri, teorileri ve görüşleri için bkz. Hayati Hökelekli, “İslâm Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XIX, sy. 3, 2006, s. 409-421.

rapötik danışma ve rehberlik faaliyetlerini Rızvî, iki ana kategoride sınıflandırmaktadır: Sohbet (Conversational) Modeli ve Sûfî¹²⁴ modeli.¹²⁵ Karagül ise başlıca şu üç modelden bahsetmektedir.¹²⁶ Tebliğ ve irşad modeli; bilinen klasik modeldir. Tebliğcinin merkezde olduğu, tek taraflı nasihat modelidir. Terapi (tedavi) modeli; Hastayı merkeze alan psiko-terapi modelidir. Teselli ve tefsir modeli (Hermenötik); önceki iki modelin birleşiminden doğan üçüncü modeldir. Karşılıklı konuşarak anlama, açıklama, yorumlama ve anlamlandırma esasına dayanır.

Sonuç

İslâm kültür ve geleneğinin başlangıcından modern zamanlara gelinceye kadar Müslüman düşünürler, âlimler ve dinî şahsiyetler, ruhsal sorunların, Kur'ân ve sünnet temelindeki İslâm öğretilerine dayanan çeşitli tedavi yolları üzerine çalışmışlardır. Şu halde dinî danışma ve rehberlik, Hristiyan Batı geleneği içinde ortaya çıkmasına rağmen dinî bir hizmet alanı olarak İslâm geleneğinde de vardır ve bu sorumluluk kadim zamanlardan günümüze, insanlığı hakikate davet ederek onların kurtuluşuna rehberlik eden peygamberlerden sonra, o dinin mensuplarının tamamına tevdi edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bütün ümmetin uhdesine bırakılmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'den bugüne kadar daima bu görevi ifâ eden insanlar olmuştur. Ancak Kur'ân'da da ifade edildiği gibi,¹²⁷ belli bir zümrenin hayatını bu işe ayırması da esas olmuştur. Bu sebeple tarih boyunca hayatını bu hizmete adayan insanlar ve topluluklar olmuştur. Buna göre Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın öğretilerini toplumla buluşturarak gerçekleştirdiği rehberlik görevi, kendinden sonra âlimler, din görevlileri ve O'nun izinden yürüyen kimseler tarafından yerine getirilmektedir.

¹²⁴ Sûfî model hakkında Türkiye'deki örnek çalışmalar için bkz. Şaban Karaköse-Rukiye Karaköse, *Mevlânâ'dan Ruhsal Terapiler*, 5. b, Yediveren Yayınları, İstanbul 2010; Ali Rıza Bayzan, *Sûfî ile Terapist*, Etkileşim Yay, İstanbul 2013.

¹²⁵ Bkz. S. Azhar Ali Rizvi, "Psychotherapies in Muslim Societies", *The International Conference on Psychotherapy and Counseling: An Islamic Perspective*, Kuala Lumpur, Malaysia 1997, s. 15-17; S. A. Ali Rizvi, *Muslim Tradition in Psychotherapy and Modern Trends*, Institute of Islamic Culture, Lahore 1988.

¹²⁶ Bkz. Aslan Karagül, "Mânevî Bakım ve Hollanda Örneği", *I. Ulusal Din Psikolojisi ve Mânevî Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı*, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara 2012, s. 67.

¹²⁷ Âl-i İmrân, 3/104.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah, “Dinî danışmanlığın Teorik Temelleri”, *A.Ü.İ.F.D.*, c. XLI, Ankara 2000, s. 327-350.
- Âşûr, Muhammed et-Tahir b., *İslâm Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi*, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013.
- Barry, William A. S.J., “Spiritual Direction”, Robert J. Wicks et al ed., *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, C.I., Paulist Press, New York 1993, pp. 647-660.
- Bergin, Allen E., Reed I. Payne, P. Scott Richards, “Values in Psychotherapy”, *Religion And The Clinical Practice of Psychology*, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington 1996, p. 297-326.
- Cebeci, Suat, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dinî danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. VIII., sy. 19, İstanbul 2010, s. 53-69.
- Çelikel, Bülent, “Dinî danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası”, *Marife*, Kış, 2013, s. 55-68
- Dölek, Adem, “Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 4, 2002, ss. 21-38.
- el-Belhî, Ebu Zeyd, *Mesâlihu 'l-ebdân ve 'l-enfus Beden ve Ruh Sağlığı*, (çev.) Nail Okuyucu-Zahit Tiryaki, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2012.
- Fragar, Robert, *Mânevî Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar*, çev. Ömer Çolakoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Fromm, Erich, *Psikanaliz ve Din*, çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul 2006.
- Görkaş, İrfan, “Fârâbî'nin İnsan Tasavvuru”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2013, sy. 50, s. 291-305.
- Haque, Amber, “Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health”, *Intellectual Discourse*, V. 8,(1), 2000, 81-94.
- Hökelekli, Hayati, “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, c. XIX, sy.1, Ankara 1983, s. 27-39.
- _____, “İslâm Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yay., İstanbul 2009.
- _____, “Kur’ân’da Nefs Kavramı Bağlamında İnsan Psikolojisiyle İlgili Bazı Özellikler”, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yay., İstanbul 2009.
- _____, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yay., Ankara 1993.

- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, 2.b., çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Karacoşkun, M. Doğan, “Kur’ân Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, Sivas 2005, s. 87-100.
- Karagül, Aslan, “Mânevî Bakım ve Hollanda Örneği”, *I. Ulusal Din Psikolojisi ve Mânevî Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı*, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara 2012, s. 51-76.
- Kernberg, Otto F., “Dinî Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler” çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *A.Ü.İ.F.D.*, c. XLVI, sy. 1, Ankara 2005, s. 175-199.
- Kirkwood, Neville A., *Pastoral Care to Muslims, Building Bridges*, The Haworth Pastoral Press, New York 2002.
- Köylü, Mustafa, “Kur’ân ve Ruh Sağlığı”, *Dinî danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. N. Altaş-M. Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2012.
- Lartey, Emmanuel Y., *In Living Color: An Intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling*, (Second Edition), Jessica Kingsley Publisher, London & Philadelphia 2003.
- Maslow, Abraham H., *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1996.
- Ok, Üzeyir, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, c. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 550-574.
- Öznur Özdoğan, *Aşkın Yanımız Mâneviyat*, Özdenöze Yayınları, Ankara 2010.
- Söylev, Ömer Faruk, “Psikolojik Sağlık Hakkında İslâm Tıp Tarihinin İlk Örneklerinden: “Mesâlihu’l-Ebdân ve’l-Enfûs”, *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, c. 1 (2014), s.196-202.
- Strunk, Orlo, “A Prolegomenon to a History of Pastoral Counseling” *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey 1993, p. 14-25.
- Şaban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Şanver, Mehmet, *Kur’ân’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

- Underwood, Ralph L., “Pastoral Counseling in the Parish Setting”, *Clinical Handbook of Pastoral Counseling*, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey 1993, p. 332-348.
- Uysal, Enver, “İbn-i Hazm’ın Ahlâka Dair Görüşleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2014, c. 50, sy. 4, s. 53-68.
- Yalom, Irvin D., *Din ve Psikiyatri*, çev. Emre Ağanoğlu, 5.b., Turkuvaz Kitap Yayınları, İstanbul 2009.
- Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Adana 2007.